

MIGRATIE ALS HEFBOOM VOOR DE STAD.

Het Vlaams integratie- en inburgeringsbeleid lijkt een stuiptrekkend denk en- handelingspatroon uit ver vervlogen tijd¹

In 1951 maakte kunstenaar Saul Steinberg een reeks valse paspoorten. Daarmee stelde hij de vanzelfsprekendheid van identiteit en erkenning in vraag en klaagde de autoriteiten aan. Dit soort kunstwerken zijn betekenisvol omdat ze het dominante denken en handelen openbreken. Door in deze bijdrage het paradigma 'superdiversiteit' onder de loep te nemen, willen we hetzelfde doen en de dominante definitie van 'behoren' openbreken. Superdiversiteit in een stedelijke realiteit valt niet meer te negeren. Wél is het moeilijk verzoenbaar met het Vlaams integratie- en inburgeringsbeleid dat sterk de etnische lens hanteert -allochtoon versus autochtoon- en gevangen zit in een methodologisch nationalisme -geïntegreerde burgers versus nog-niet-aangepasten. Het verontrust dat dit beleid de integratie- en inburgeringssector instrumentaliseert en in een keurslijf duwt. We moeten van oude multiculturele paradigma's naar superdiversiteit evolueren. Dat toenemend empirisch bewijs toont op pijnlijke wijze de nawerking van een jarenlange foutieve diagnose door beleidsmakers en actoren die dit beleid mee hebben aangestuurd.

Rancière revisited

Om die evolutie van de oude naar de nieuwe samenleving te analyseren, is het werk van de Franse filosoof Jacques Rancière over '(de) politisering' en 'herpolitisering' interessant. Rancière definieert twee concepten: het politieke en de politieorde (Rancière, 1995, 1998). Onder politieorde verstaat hij de gestructureerde samenleving waarin alles zijn plaats heeft. Een overheid of symbolische beleidscultuur is er een blauwdruk voor onze realiteit. Rancière stelt dat daar een gedragscode uit voortkomt die een opdeling maakt tussen wat wel en niet mag. Een code die bepaalt wat gezien en gehoord wordt en alles en iedereen zijn rechtgeaarde positie geeft. Daaruit vloeien volgens hem dominante normensystemen voort die de politieke gemeenschappen vormen (Rancière, 2000). Die gemeenschappen bepalen wie erbij hoort en wie uitgesloten wordt. Politisering staat echter haaks op deze politieorde. Dat wat nog niet deelachtig is aan de geijkte consensus van de politieorde, en dus bepaalde dominante beelden, posities, structuren en meningen doorbreekt, noemt Rancière 'het politieke'. Het politieke is wat opborrelt van buitenaf en dissensus installeert over wat men tot dan toe aannam als gelijkheid. Dit

foto: © Bert van der Lingen

gebeurt ook via processen van subjectivering (Rancière, 1992, 60). Mensen die uit de bestaande orde vallen, worden doorheen een gelijkheidsclaim tot politiek subject zodat ze mee kunnen spreken over kwesties waarin ze eerder als onmondig golden. Ze doorbreken op die manier de bestaande orde. Denk maar aan Rosa Parks die in de Amerikaanse staat Alabama anno 1955 de raciale orde doorbrak door vooraan op de bus te gaan zitten en zo de 'Montgomery Bus Boycot' in gang zette. Gelijkheid bestaat dus enkel in die politieke subjectivering en claims die de contouren van de politieorde openbreken, en dus als nooit te realiseren uitgangspunt.

Politisering staat echter haaks op deze politieorde

In deze bijdrage koppelen we het paradigma van superdiversiteit aan de uitdaging van

politisering op drie niveaus die de geijkte (politie)orde in de samenleving openbreken. Vooreerst is er nood aan een andere kijk op de historische relatie tussen migratie en stedelijkheid. Migratie heeft een hefboomfunctie voor de stad, we willen dat opnieuw op het voorplan brengen. Ten tweede pleiten we voor een alternatieve kijk op stedelijke praktijken door de lens van superdiversiteit. We zoomen in op specifieke plaatsen van engagement in Gent, praktijken die aantonen dat ieder van ons permanent aan het integreren is vanuit een of andere marge in een bepaalde niche, naar een meer centrale positie daarbinnen (Blommaert, 2013). Op die plaatsen van engagement wordt het verschil niet opzij gezet. Integendeel, van daaruit kunnen vormen van gedeelde affiniteit groeien (Amin, 2012, 7). Als derde niveau verdient ook ons burgerschapsmodel een nieuw kader. We bekijken de 'Gentse Lente', een politiek evenement rond de Dag tegen Racisme, als gelijkheidsclaim

die een politiserende voorzet vormt om stedelijk burgerschap te herdenken. De verdiepende sociaal-ruimtelijke kloof tussen haves en have nots, die grotendeels bestaat uit gekleurde armoede, toont aan waarom omgaan met die superdiverse realiteit in de stadswijken belangrijk is.

Superdiversiteit

De superdiversiteit in onze steden is een feit, de recente cijfers van de Vlaamse migratie- en integratiemonitor leverden onlangs nog maar eens het bewijs: 1,1 miljoen Vlamingen heeft een migratieachtergrond en een op drie kinderen jonger dan vijf hebben diverse roots. In Vlaanderen wonen bovendien ondertussen meer dan 180 verschillende nationaliteiten. Superdiversiteit als realiteit staat echter haaks op de definitie van Vlaams nationaal burgerschap zoals die door de Vlaamse regering via het laatste integratie- en inburgeringsdecreet aan nieuwkomers wordt opgelegd. Op regionale schaal produceert men de Vlaamse natie door strakke identiteits- en taalvoorwaarden op te leggen. De aanwezigheid van lokale schepenen van Vlaamse zaken, een integratiebrochure en het bemoeilijken van diplomagelijkschakeling voor mensen uit het buitenland zijn hier maar een paar voorbeelden van. Geconfronteerd met de superdiverse samenleving stapt het Vlaamse integratiedenken verder op het doodlopende pad van culturele (taal)assimilatie (Crul, 2013, 18). Het keurslijf waarin het recente inburgerings- en integratiebeleid gevangen zit, ondanks de retoriek van wederkerigheid en burgerschap, is een krampachtige poging om het onvermijdelijke uit te stellen: samenleven in een reeds bestaande en uitdijende superdiverse stedelijke realiteit. Via taalnationalisme, doorspekt met een eenzijdig plichtendiscours en een onhaalbare resultaatsverbintenis probeert de oude liberaal-conservatieve orde om de natiestaat op Vlaamse leest te herstellen. Die resultaatsverbintenis houdt in dat de nieuwkomer

of inburgeraar zich zodanig moet inspannen dat hij het tweede niveau van integratie haalt om verdere stappen op vlak van arbeid, huisvesting of onderwijs te kunnen zetten.

Migratie als boosdoener of migratie als hefboom?

De 'politieorde' rond migratie hangt samen met een negatief beeld over migratie en diversiteit in de stad. De publieke opinie verbindt migratie met overlast, moeilijkheden, samenlevingsproblemen, criminaliteit en ruimtelijke degeneratie. Het lijkt alsof de komst van mensen met een migratieachtergrond een last is voor de stad. De redenen voor die negatieve evolutie zijn veelzijdig maar moeten we in eerste instantie toch vooral in de sociaaleconomische hoek zoeken. Het niet aanpakken van de economische crisis van de jaren zeventig leidde tot industriële achteruitgang en minder arbeidsplaatsen. Daardoor steeg de druk op achterstandswijken. De migratiestop uit 1974 heeft daar weinig aan veranderd. Waar ooit het toekomstig samenleven met 'de ander' grotendeels werd genegeerd omwille van de dominante idee dat migranten toch zouden terugkeren naar het land van herkomst, werd tegen de tweede helft van de jaren tachtig omgezet in een negatieve beeldvorming en discours.

Het resultaat van die evolutie klinkt vandaag veelvuldig door. De verdorde zijde van de stad lijkt veroorzaakt door migratie. De fysieke aanwezigheid van migranten in het straatbeeld wordt gebrandmerkt als teken van buurtverval met als antipode een nostalgisch beeld over 'de ooit zo roemrijke winkelstraten'. De stedelijke renaissance en bloei gaan enkel parallel met de komst van blanke tweeverdieners en meer disciplinerende en controle op wat vreemd is. Dat zet de relaties in bijvoorbeeld de Gentse Rabotwijk tussen de oude, blanke dekenijen en de handelaars met een migratieachtergrond op scherp. Het lijkt een herhaling

Het is verontrustend dat zelfs aan sociale rechten, zoals het recht op een sociale woning, voorwaarden worden gekoppeld die te maken hebben met taalvereisten of burgerschapsattitudes.

van de 19de eeuwse beeldvorming tegenover de arbeidersklasse, aldus Luc Huyse in een interview met *Het Belang van Limburg* (2005). Dat die historische denkpiste en beeldvorming over 'de ander' zich doorzet tot op vandaag verbaast niet, evenmin dat dit vergaande maatschappelijke gevolgen heeft.

Een treffende illustratie daarvan zijn twee krantenberichten die eind november 2013 verschenen. De eerste was 'De helft van de Vlamingen wil niet naast een vreemde wonen'. Een tweede bericht meldt ons dat heel wat jongeren met Turkse roots hun toekomst zien in het land van hun ouders. Hangen beide samen en is dit tweede bericht een gevolg van het eerste? Oogst men wat men gezaaid heeft? Het lijkt er op dat de uitdagingen die samenhangen met superdiversiteit meer en meer gezien worden als conflicten. Breuklijnen worden frontlijnen. Door een falend socio-economisch beleid en een gebrek aan beleidsinterventies om de sociaal-ruimtelijke kloof tussen haves en have nots te dichten, in combinatie met de politieke recuperatie en manipulatie van het angstbeeld voor 'de ander', lijkt de verdere communautarisering van de samenleving steeds meer op een self-fulfilling prophecy.

Die dichotomie tussen 'wij' en 'zij' is in toenemende mate gebaseerd op een ideaal-typisch model van nationaal burgerschap. Het Vlaams burgerschap kan men slechts verwerven via kennis van het Nederlands, burgerschapsattitudes en vaardigheden die terug te voeren zijn tot een essentialistisch geijkte canon van normen en waarden. Het is verontrustend dat zelfs aan sociale rechten, zoals het recht op een sociale woning, voorwaarden worden gekoppeld die te maken hebben met taalvereisten of burgerschapsattitudes. De dominante kijk op migratie zit in een doodlopend straatje en biedt niet langer gepaste antwoorden op actuele vraagstukken. In wat volgt illustreren we drie niveaus van herpolitiserings die de relatie tussen superdiversiteit en stedelijkheid herschikken.

Het eerste niveau is migratie als historische hefboom voor stedelijkheid. De voorwaar-

de om ons 'middenin' die superdiverse samenleving te plaatsen, vraagt vooreerst een reality check ten aanzien van de dominante consensus over de relatie tussen migratie en stedelijkheid. Deze consensus doorbreken, opent ruimte voor het deel geschiedenis dat 'nog niet deelachtig is' aan ons dominant stedelijk migratiebeeld (Rancière, 1998). 2014 staat in het teken van '50 jaar migratie', ook in Gent. Een jaar lang wil de stad mensen met een migratieachtergrond centraal stellen. De focus ligt hierbij op de historische wortels van de Turkse en Marokkaanse migratie, meer bepaald op het bilateraal verdrag dat België met Marokko en Turkije afsloot ter regeling van de arbeidsmigratie. Het is belangrijk en bemoedigend dat migratie een heel jaar lang onderdeel is van het stadsgebeuren, alleen zijn de migratiegolven en migratoire praktijken er sindsdien veelzijdiger en veellagiger op geworden. Tijd voor een mentale switch want de toekomst is nu en onvermijdelijk.

Zoals aangehaald werd de 'common wisdom' bepaald door de overtuiging dat de stedelijke bloei zou komen van tweeverdieners en jonge gezinnen. De blanke tweeverdiener is (te) lang subject geweest van stadsontwikkeling en stedelijke renaissance. Arme – vooral gekleurde buurten – hadden in die optiek blanke tweeverdieners nodig om de buurt op te krikken. De realiteit dwingt ons echter dit beeld bij te stellen. Migratie heeft de stad immers ook gered. In de tweede helft van de 20ste eeuw vertrokken blanke tweeverdieners naar de voorsteden, ze zochten hun lot buiten de stad. De Fordistische productiemachine draaide op volle toeren en huiseigenaarschap werd zwaar gesubsidieerd via financiële staatsinterventie. De massale stadsvlucht zorgde voor een sterke daling van de stedelijke bevolking. Enkel groepen die het zich niet konden veroorloven om te verhuizen en burgers met een migratie-

In de toekomst zal de stedelijke renaissance niet enkel komen van de blanke tweeverdiener zoals menig beleidsmaker en academicus nog altijd beweren. Wél door eer te doen aan wat burgers met een migratieachtergrond hier al decennia hebben uitgebouwd.

achtergrond bleven en zorgden ervoor dat de stad niet helemaal ontvolkte. Ze zorgden er bovendien ook voor dat het slechte woonpatrimonium en winkelapparaat van verdere degradatie werd behoed (De Bock, 2013). Ook in de toekomst zal de stedelijke renaissance niet enkel komen van de blanke tweeverdiener zoals menig beleidsmaker en academicus nog altijd beweren. Wél door eer te doen aan wat burgers met een migratieachtergrond hier al decennia hebben uitgebouwd. Daarvoor moeten we ons beeld wel bijstellen. Het is tijd om de superdiverse stad een plaats te geven en ermee om te gaan. Al zitten Belgische steden, behalve Brussel, ver van zogenaamde 'minority-majority-cities', toch zien we op enkele plaatsen dat de minderheid de meerderheid wordt (Maly, 2013; Crul, 2013: 82-83). De vraag is wanneer 'wij' op de trein springen? Los van het feit dat niet alle antwoorden op stedelijk niveau liggen, kunnen we wel het potentieel ervan aanboren en op het niveau van de stad stappen vooruit zetten.

Plaatsen van engagement in Gent

Welk potentieel heeft migratie in de stad? En hoe kunnen we migratie als hefboom gebruiken om die groepen en praktijken die nog niet deelnemen aan de dominante samenleving een plaats te geven? Dat brengt ons bij het tweede niveau van herpolitiseren. Migratie heeft tot op heden een sterke impact op de stad. Vanaf de jaren zestig hebben vooral mensen met een Turkse migratieachtergrond zich gevestigd in Gentse stadswijken, met als doel te werken, geld te verdienen en vervolgens terug te keren naar het thuisland. Maar dit terugkeeridee werd steeds meer droom, het burgerschap steeds meer realiteit. Migranten bouwden hier hun leven uit met steeds meer handelszaken die in diensten en goedkope arbeid voorzagen (Saunders, 2010; Oosterlynck & Schillebeeckx, 2012). Waar deze zaken hun oorsprong vonden in een eerder 'etnische economie', dienen ze ondertussen in toenemende mate bredere groepen in de stad (Verhaeghe, 2013; Blommaert e.a., 2013). Nieuwe golven van migratie verhoogden, na de val van de muur, enkel de complexiteit en het aantal ruimtelijk-fysieke tekenen van migratie in de stad. Kleine handelszaken werden ruimtes waar burgers met een migratieachtergrond aan hun sociale stijging timmer(d)en. Meer zelfs, sommigen deden het zo goed dat ze net als de blanke tweeverdiener suburbaniseren en de stad verlaten. Na de blanke vlucht komt geleidelijk aan de gekleurde stadsvlucht.

De stedelijke essentie van migratie als het wezen van de stad zet zich echter ook door voorbij het ruimtelijk-fysieke patroon, de arbeidsvoorziening en een amalgaam aan informele zorg- en solidariteitssystemen. Er zijn kiemen van lokale convivialiteit in alledaagse praktijken (Vertovec 2007; Blommaert, 2013). Daarmee functioneren die als plaatsen van engagement waaruit nieuwe omgangsvormen en relationele praktijken ontstaan. Want in de gordelwijken van

de stad leven de Fatih's en Serdi's die het pad effenen. Terwijl een deel van Vlaanderen ter plaatse trappelt, wordt de toekomst van de superdiverse stad letterlijk in rhymes en beatbox-beats door deze jonge hiphoppers verhaald. Dit is de groep die de Nederlandse socioloog Maurice Crul (2013, 76) de 'Generation Mix' noemt, voor wie zelfgekozen sociale relaties en verknopingen centraal staan. Ook autochtone jongeren schuiven zich steeds meer in dit plaatje in. Die superdiverse relationele patronen zie je ook terug bij sommige sociaal-artistieke projecten. Verenigingen als Opre Roma tonen met trots hun cultureel erfgoed en vervlechten zich met de sociaal-artistieke praktijk 'de Ledebirds'. De planken bij Victoria Deluxe bieden veelkleurig theater van mensen mét en zonder papieren die hun sociale positie in de marges delen. 'Jamila nodigt uit' van De Vieze Gasten voert ons dan weer mee op de ritmes van veelzijdige creativiteit uit alle windstreken. Ook andere plaatsen functioneren als 'plaatsen van engagement' zoals de volkstuinten van het Rabot waar verschillende groepen en individuen zich relationeel verknopen, de buurtkerken van de Pinkstergemeenschap of de buurtscholen en buurtsportplaatsen waar kinderen en jongeren superdiversiteit als omgangsregel hanteren. Het is op deze drempelloze plekken dat er hefbomen voor het alledaagse omgaan en het praktiseren van de superdiverse stad aanwezig zijn. Mensen uit alle hoeken van de wereld maken de stad, elke dag veranderen ze onze wijken en maken ze mee deze superdiverse toekomst. Wat men deelt is wat men 'doet' (Crul, 2013, 83).

Dat wil echter niet zeggen dat het plaatje enkel positief is: superdiversiteit en sociale klasse -toenemende sociaal-ruimtelijke ongelijkheid – hangen zonder meer samen (Rampton, 2011). Superdiversiteit moet niet zomaar gevierd worden (Blommaert e.a., 2013). De superdiverse samenleving

HAMMAM
OOSTERS VROUWEN-BADHUIS
020-681 48 18

VOLKSBADHUIS
INGANG
VROUWEN

foto: © Marjolijn Vegers

Het is op drempelloze plekken dat er hefbomen voor het alledaagse omgaan en het praktiseren van de superdiverse stad aanwezig zijn.

kent zijn schaduwkant in onder andere de schimmige onderaanneming van Slovaakse en Bulgaarse burgers door Turkse koppelbazen (Wets & Pauwels, 2011), matrassenverhuur tot informele economie waar sociale rechten en een rechtvaardige arbeidsomkadering afwezig zijn. De hefbomen om die schaduwkant aan te pakken liggen op verschillende beleidsniveaus. De horizon moet dan ook breder zijn dan het stedelijke niveau. Toch is het de uitdaging om 'in' de stad nieuwe vormen van sociale infrastructuur uit te bouwen die de zwarte gaten van de welvaartstaat – waar burgerschap en sociale rechten gebaseerd zijn op nationale status – opvult. Deze burgers met (én zonder) migratieachtergrond kennen immers sociale achterstelling en discriminatie, zowel door de markt als de staat. Deel van de oplossing is deze strijd lokaal in te bedden via de uitbouw van experimentele vormen van sociale infrastructuur. Denk maar aan wat de Beweging Recht op Wonen in Gent doet met het project 'Housing First' waarbij ze een leegstaand kloosterpand in de Muide bezet hebben voor Slovaakse burgers die al lange tijd rondzierven in de stad. Via dit project kregen deze EU-burgers een stabiele woonsituatie waarmee ze zich kunnen verknopen in de welvaartstaat. Het zijn vormen van sociale innovatie die onbeantwoorde noden invullen in een superdivers stedelijk tijdperk (Debruyne e.a., 2013).

Requiescat In Pace

Sinds vorig jaar liggen de woorden allochtoon en autochtoon begraven in het Gentse Baudelopark. We gebruiken ze niet meer. Alleen is er iets vreemds aan de hand. Als het toch slechts ging over het schrappen van een woord, zoals door menig opiniemaker werd beweerd, waarom dan die verhitte discussies en massale mediabelangstelling? Net als de felle debatten rond het dragen van een hoofddoek of de figuur van Zwarte Piet gaat dit soort van discussies naar het hart van onze samenleving. Meer dan semantiek, een lapje stof of een onschuldige kindervriend wijzen deze discussies op diepgaande veranderingen die de samenleving doormaakt. Veranderingen waardoor de vraag 'wie zijn wij als samenleving' centraal komt te staan. Het openen van die identiteitsdiscussie is een doos van Pandora. Vlaanderen stond op zijn kop. Er werden niet enkel woorden geschrapt, maar de bestaande veilige contouren over wie we zijn en hoe we willen samenleven in superdiversiteit kwamen op de voorgrond. Het model waarbij we minderheden definiëren en die vervolgens 'controleren' dankzij veilige etiketten waaraan we karakteristieken toeschrijven, stond op losse schroeven. Allochtoon en autochtoon liggen begraven omdat de samenleving die hen voortbracht niet meer van deze tijd is. Voorbij het multiculturalisme dus. Toch is het te vroeg om dit multiculturele model dat ook emancipatorische kracht had, volledig af te schrijven. Voor veel migranten is sociale mobiliteit binnen de eigen groepen immers een voorwaarde voor emancipatie (Crul, 2013, 24).

Volgens Rancière zou de Gentse Lente een mooi voorbeeld zijn van een doelgericht proces van subjectivering. Burgers maken zichzelf tot politiek subject door middel van een act van declassificatie: men weigert de noemers en plaats die hen wordt toegedicht. Elke politieke act die een daad van declassificatie beoogt, ondermijnt volgens

Als we door een proces van subjectivering het 'uitgeslotene' terug binnenhalen in de gemeenschap, stellen we daardoor een politieke daad die de gevestigde orde in vraag stelt.

hem de dominante politieorde. Als we door een proces van subjectivering het 'uitgeslotene' terug binnenhalen in de gemeenschap, stellen we daardoor een politieke daad die de gevestigde orde in vraag stelt. De slogan 'Iedereen is Gent' wees in deze op het benadrukken van het gedeelde verhaal van alle stadsbewoners. Het overstijgt het oude wij-zij-denken. Door hetgene wat 'buiten' de gedefinieerde gemeenschap geplaatst was (hier de allochtoon) terug binnen te brengen binnen het kader van het gelijke burgerschap (hier de Gentenaar) wordt de oude samenlevingsstructuur ten grave gedragen. Het is Rancière te doen om het openbreken van de dominante orde doorheen de heterogene participatie van diegenen die geen deel uitmaken van de politieorde (Rancière, 1998, 92).

De stad als 'plaats van aankomst' is het laboratorium voor de superdiverse samenleving. Het beleid moet goede praktijken ondersteunen, en die praktijken hebben lak aan labels als allochtoon en autochtoon. Het gaat om vormen van alledaagse 'actief burgerschap' waarin mensen hun potenties, hun kunnen en capaciteiten tonen. Er is veel interculturele praktijk, er is heel wat superdiverse verknoping en er is heel wat transcultureel initiatief in de stad. Dat potentieel vormt zonder meer de voedingsbo-

dem voor nieuwe manieren van denken over en in de stad, die kunnen inbreken in de dominante beelden, praktijken en instellingen. De essentie van gelijkheid, om nog een keer naar Rancière te verwijzen is 'not so much to unify as to declassify, to undo the supposed naturalness of orders and replace it with the controversial figures of division' (Rancière, 1995, 32-33).

Een beleid uitbouwen dat recht doet aan de superdiverse stad vertrekt vanuit het reeds 'aanwezige' om dat mee op te schalen en het idee om 'de wereld zoals hij ons voorgespiegeld wordt' te herdenken. Dat beleid sloop obstructies voor sociale stijging van minderheden of onthoudt zich ervan nieuwe obstructies in te bouwen. Concreet vertaalt zich dit in het voeren van een sterk antidiscriminatiebeleid op de woning- en arbeidsmarkt. Zo'n beleid vraagt ook om experimenteren met nieuwe vormen van sociale infrastructuur. De Gentse Lente was een eerste stap...

1. Deze tekst is een samenvatting van het artikel "Superdiversiteit. Migratie als hefboom voor de stad" dat verscheen in ALERT, tijdschrift voor sociaal werk en politiek, Mei 2014 (www.alertonline.be)

foto: © Roel Wijnants

Bibliografie

- Rancière, J. (1995), *On the Shores of Politics*, London, Verso.
- Rancière, J. (1998), *Disagreement: Politics and Philosophy*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Amin, A. (2012), *Land of Strangers*, Cambridge, Polity Press (University of Cambridge).
- Vertovec, S. (2007), *New Complexities of Cohesion in Britain: Superdiversity, Transnationalism and Civil-Integration*, University of Oxford, COMPAS.
- Blommaert, J. (2013), 'Integratie in de marge', <http://superdiversiteit.com/2013/12/06/integratie-in-de-marge/>
- Blommaert, J., e.a. (2014), *Superdiversiteit en Democratie*, Berchem, EPO.
- Crul, M., e.a. (2013), *Superdiversiteit, een nieuwe visie op integratie*, Amsterdam, VU University Press.
- Saunders, D. (2010), *Arrival city*, London, William Heinemann.
- De Bock, J. (2013), *Immigration, Settlement, and Community Formation. A History of Mediterranean migration to the city of Ghent, 1960-1985*, Firenze, European University Institute.
- Verhaeghe, P.-P., e.a. (2012), *Migrant zkt toekomst. Gent op een keerpunt tussen oude en nieuwe migratie*, Antwerpen, Garant.

OVER DE AUTEUR / PASCAL DEBRUYNE

Pascal Debruyne is postdoctoraal onderzoeker aan de UGent, vakgroep Conflict & Development, MENARG. Zijn huidig onderzoek betreft nieuwe vormen van solidariteit in tijden van superdiversiteit (DIEGEM).

OVER DE AUTEUR / MEHDI MARÉCHAL

Mehdi Maréchal is stafmedewerker cultuur en interculturaliteit bij Demos vzw. Hij studeerde politieke en Sociale wetenschappen aan de universiteit Gent en is actief betrokken bij de burgerschapsbeweging De Gentse lente.